

**Laura Spinney, *Proto: How One Ancient Language Went Global*,
HarperCollins, 2025.**

Knjiga broji 342 stranice i 9 karata, a sadržava: Prolog, Uvod, 8 poglavlja, Zaključak, vremensku skalu, stablo IE jezične porodice, zahvale, bibliografiju, završne bilješke i indeks.

Laura Spinney engleska je novinarka čije je područje interesa općenito znanost koju čitateljima predstavlja na relativno pristupačan način. Piše za ugledne časopise kao što su *Nature*, *National Geographic*, *The Economist*, *New Scientist*, *The Guardian* i *The Atlantic*. Piše o najrazličitijim temama – biotehnologiji, arheologiji, bolestima... Njezina knjiga o španjolskoj gripi (“Blijedi jahač”) bila je 2017. međunarodni bestseller. Njeno svaštarsko zanimanje za znanost ovoga puta okrenulo se lingvistici. U knjizi *PROTO (Kako je jedan drevni jezik postao svjetski)* autorica se uhvatila nimalo jednostavnog posla da ispriča priču o indo–europskom prajeziku, njegovom širenju, fragmentiranju i pojavljivanju jezičnih potporodica. Autorica je ovom knjigom željela objediniti već dobro poznate i prihvaćene činjenice iz indoeuropeistike s najnovijim znanstvenim otkrićima (prvenstveno iz arheologije i genetike) i s najnovijim relevantnim radovima koji se bave paleobotanikom, tehnološkim inovacijama bakrenog doba, migracijama stanovništva, kulturnim i jezičnim kontaktima. Njezin entuzijazam za tematiku je očit, a način predavljanja raznih interdisciplinarnih ideja je općenito prihvatljiv. No, budući da autorica nije lingvistica, u knjizi se mogu pronaći evidentne greške, nejasna zaključivanja i nedosljednosti. Očito je da autorica krivo razumije ili pojednostavljuje dobar dio lingvističkog sadržaja, a previše se bavi temama slabo povezanim sa sadržajem knjige i često se oslanja na spekulaciju umjesto na čvrste činjenice. To i nije čudno s obzirom na vremenski i prostorni raspon knjige i složenost priče. Evo samo jednog primjera: već u Uvodu, na 21. stranici čitamo da je “latinsko *p* bez sumnje dalo *f* u engleskom”, zaboravljajući da su (Grimmov zakon!) germansko **f* i italsko **p* već odavno potekli iz PIE **p*. Ima još nedostataka (nedosljednost u fonološkom prikazu PIE **k*, nedosljedno prikazivanje balto–slavenske i italo–keltske grane), no to nipošto ne znači da knjiga nije dobra.

Od svojeg simboličnog početka 1786. (Sir William Jones, predavanje u Kalkuti!) do danas indoeuropska jezična porodica najistraživanija je i najviše proučavana. Već polovicom 19. stoljeća indoeuropska poredbena lingvistika razvila se kao zrela znanstvena disciplina. Svakako da se uz pitanje IE prajezika postavljaju logična pitanja: tko su bili govornici tog jezika i gdje su živjeli? Na ta pitanja suvremena indoeuropeistika pronalazi odgovore zajedno s novim tehnologijama analiziranja DNK i arheologijom. Npr., jedna od najnovijih pretpostavki jest da anatolijski jezici **nisu** kćeri koje su se najranije odvojile od porodičnog PIE stabla (u lingvistici se jezici zovu kćerima), nego sestre, a obje su potomci još drevnije *linguae obscurae*!

Više od 400 jezika indo–europske obitelji govori otprilike pola stanovništva svijeta i danas se govore na svim kontinentima. Ova knjiga je priča o tome kako je jedan jezik postao majkom jezika koje govore milijarde ljudi. Autorica na prihvatljiv (ponekad stilski zbrčkan) način pokušava čitatelju pružiti sveobuhvatnu sliku o tim vremenima i tim prostorima. Čitajući neke ulomke o seobama stanovništva, opisima predjela čitatelj (koji ima malo mašte) može si naslikati živopisnu sliku ili zamisliti film (uz pomoć vrlo dobrih karata). Priča o IE prajeziku teče kroz osam poglavlja. Kroz njih autorica priča o porijeklu i širenju IE jezika iz pontsko–kaspiske stepe do zapadne Europe i središnje i južne Azije; istovremeno to je i priča o pripitomljavanju konja, kotaču, tehnologiji bakrenog doba i novim društvenim strukturama koje su dale prednost društvima govornika indo–europskih jezika. To je i pregled raznih kultura nastalih na tim prostorima, pa čitatelj može pobliže saznati o kurganima, kulturi jamnaja čiji su govornici raširili IE jezike do granica Kine (toharski) i stupili na iransku visoravan (indo–iranski). Njihovi nasljednici, pripadnici kulture vrpčaste keramike otišli su i dalje, do obala Atlantika. Govori se i o kulturama hamangija, andronovo, afanasjevo i sintašta, o njihovim vremenskim i prostornim vezama i jezicima koje vežemo uz te kulture. Evo kratkog opisa tih poglavlja.

1. Postanak

Pojava stepskih kultura (gotovo opće prihvaćena teza je da su stepe sjeverno od Crnog mora, u današnjoj Ukrajini i južnoj Rusiji prostor na kojima se pojavljuje IE prajezik) i njihovi dodiri s drugim jezicima i kulturama (hamangijska). Pojavljuje se jamnajska kultura i počinje njeno širenje.

2. Sveto proljeće

Nastavlja se širenje PIE; na kraju poglavlja je i dodatak o izgovoru PIE glasova.

3. Prvi među jednakima

Riječ je o hetitskom (i drugim anatolijskim jezicima, izumrlima cca. 1000 godina pr. Kr.), njihovom još nerazjašnjenom pojavljivanju na anatolijskom poluotoku i tezi da su anatolijski jezici sestra IE prajezika.

4. Preko gorskih lanaca

Priča o toharskom jeziku koji je otišao najdalje na istok, do obronaka Tjen–šana, Karakoruma i Kunluna. Kojim su putevima govornici IE prajezika došli do današnje Kine još je uvijek predmet stručnih rasprava. Kao hetitski, i toharski (u varijantama A i B) je izumrla jezik. Zadnji su govornici toharskog živjeli u 10. stoljeću n.e.

5. Ševin uzlet

Poglavlje obrađuje zamršenu sliku različitih populacija (i njihovih kultura) i pretpostavlja zajednički jezik–predak italskih i keltskih jezika, te njihovu vezu s germanskim jezicima. To je doba kada se keltski jezici šire (čak do Anatolije – Galacani!), ali i nestaju. Naposljetku, čitamo o pojavi latinskoga, staroengleskog i nestanku mnogih posvjedočenih jezika iz navedenih grana (oskanski, gotski, keltoiberski).

6. Lutajući konj

Indo–iranski jezici danas se govore na velikom prostoru središnje Azije i Indije. Ova potporodica uključuje iranske jezike (farsi, tadžički, kurdski...), indijske jezike (hindi, marati, pandžapski, urdu...) i relativno nedavno prepoznate nuristanske jezike. Zanimljiva je priča o Mitanijskom Kraljevstvu čiji su žitelji govorili hurijski (ne–indoeuropski jezik), ali su se u religijskim obredima služili jezikom vrlo sličnim sanskrtu.

7. Sjevernjačka idila

Baltijski i slavenski jezici dijele zajedničko podrijetlo, a cijepanje tog balto–slavenskog idioma dogodilo se otprilike 2000 godina pr. Kr. Živi baltijski jezici (uz izumrlu pruski) lingvistima su posebno važni zbog mnogih arhaičnih obilježja koja potiču iz IE prajezika. Nakon odvajanja od baltijskih jezika, praslavenski se nastavlja dijeliti u tri ogranka (zapadni, istočni i južni). Zanimljivo je i to da su baltijski narodi prešli na kršćanstvo tek u 12. stoljeću n.e.

8. Došli su iz strme Viluše

Zadnje poglavlje obrađuje tri jezika koji danas nemaju živih srodnika – grčki, albanski i armenski. Autorica spominje nekoliko mogućih scenarija o migracijama stanovništva na područja gdje se danas ti jezici govore i njihove međusobne veze. Od ovih triju jezika albanski je zabilježen tek u 15. stoljeću n.e. Uz grčki, marginalno se spominje i frigijski (blizak grčkome) koji se govorio u Anatoliji, a armenski predstavlja svojevrstu enigmu kada je riječ o pojavljivanju njegovih govornika na prostorima Kavkaza i središnje Anatolije.

Vidljivo je da autorica slijedi teoriju koju je 2007. razvio David Anthony u svojoj knjizi “Konj, kotač i jezik”. Evo pojednostavljenog vremenskog slijeda razvoja (tj. fragmentiranja) i pojavljivanja potporodica IE prajezika:

- anatolijski (4200 pr. Kr.)
- toharski (3700 pr. Kr.)
- germanski (3300 pr. Kr.)

- italski i keltski (3000 pr. Kr.)
- pra–armenski (2800 pr. Kr.)
- balto–slavenski (2800 pr. Kr.)
- grčki (2500 pr. Kr.)
- indo–iranski (2200 pr. Kr.)

“Nema mapiranja jedan–na–jedan jezika, kulture i gena” piše Spinney i ukazuje na veze i ličnosti između kretanja stanovništva i širenja jezika. Tu su i posredni dokazi o promjenama u jeziku – posuđenice mogu pomoći kod datiranja (doduše rijetko), a mogu pomoći i podaci o tome kada je jedna skupina ljudi počela uzimati partnere iz druge populacije. Naravno, najveća poteškoća u traženju odgovora jest da IE prajezik nikada nije bio zapisivan – rekonstrukcija IE prajezika zasnovana je na poredbenim analizama jezika potomaka (i koji su ostavili pisane tragove) i raznim fonološkim pravilima promjena koja su neizostavan pratitelj mijenjanja nekog jezika (npr. Winterov zakon, pravilo *r u k i* i sl.). Zanimljivo je to što autorica nigdje u knjizi ne navodi Luigija Lucu Cavalli–Sforzu, talijanskog genetičara čiji su radovi s početka ovog stoljeća znatno doprinijeli učvršćivanju teze o pontsko–kaspiskim stepama kao pradomovini govornika IE prajezika, što se uvelike poklopilo s istraživanjima američke (podrijetlom iz Litve) arheologinje Marije Gimbutas (čije rezultate Spinney koristi).

Iako obilje ne–lingvističkih detalja u knjizi ponekad ide na štetu lingvistike (čini mi se), za one čitatelje kojima je indoeuropeistika nepoznato područje ili za one koji misle da malo zaostaju u praćenju te discipline ova je knjiga dobrodošla. Tvrdokorni lingvisti upozorit će na greške i nedosljednosti (jedan prikaz ovu knjigu proglašava potpuno promašenom!). Mudro se priklanjam srednjoj struji i mislim da je knjigu vrijedno pročitati.

Goran Pavelić